

ZÁRÓJELENTÉS

Az ő kis faluja

GELENCSÉR GÁBOR

STEPHANUS DOKTOR HAZATÉR. SZABÓ ISTVÁN FILMJE ÉLETÉRŐL ÉS MŰVÉRŐL.

Szabó István művészetének középpontjában voltaképpen egyetlen kérdés áll: miként befolyásolta az emberek sorsát a 20. század Közép-Kelet-Európájában a politika. Szerzőivé éppen ez, vagyis egyetlen jól meghatározott gondolatkör sokféle bemutatása avatja az életművét, amelyben tehát a mozdulatlan középpont körül változatos tematikájú és stílusú filmek keringenek. A hatvanas évek első trilógiája (*Álmodozások kora, Apa, Szerelmesfilm*) az új hullám jegyében fogant; a hetvenes évek filmjei a modernista formát radikalizálták (*Tűzoltó utca 25., Budapesti mesék*); a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján a *Bizalom* jelezte stílusváltás után következett a második trilógia (*Mephisto, Redl ezredes, Hanussen*), amely a midcult művészfilm élvonalába emelte Szabót. Ezután igen változatos témájú és stílusú munkák jöttek, rögtön a szorosan egymás után forgatott nemzetközi koprodukció, a *Találkozás Vénusszal*, majd a szerény költségvetésű, a rendszerváltás sorsfordító viszonyait bemutató *Édes Emma, drága Böbe*. A nagyszabású, a második trilógia történelemképét összefogó, s azt a jelenig meghosszabbító *A napfény ízet* követően ismét különböző jellegű darabok készültek, elsősorban klasszikusok adaptációi (*Rokonok, Az ajtó*), ám az emberi sorsokat alakító történelmi, társadalmi, politikai, avagy ideológiai tényezők továbbra sem hiányoztak a rendező munkáiból. Nem hiányzik e mostaniból sem – már csak azért sem, mivel ez a film a címével is a lezárást és összefoglalást nyomatékosítja. Függetlenül attól, hogy ez lesz-e Szabó István utolsó mozifilmje, a *Zárójelentés* jól láthatóan ezzel az igénnyel készült.

Az adaptációk és a múlt idejű történetek után visszatér az eredeti forgatókönyvből készülő, jelenben játszódó, az

aktuális társadalmi-politikai helyzetre reflektáló témakörhöz, vagyis az első trilógia és a *Találkozás Vénusszal / Édes Emma, drága Böbe* filmpárhoz, a történetmondás tekintetében viszont újít: megőrzi a korai filmek személyességét, de lemond a szubjektivitás stílár megteremtésének igényéről, illetve fenntartja a későbbi filmek konvencionálisabb, visszafogottabb, „láthatatlanabb” elbeszélsmódját és stílusát, miközben az ahhoz társuló külső, megfigyelő nézőpontját feladja. A mostani film szerzőiségét – a fent leírt alaptézis mellett – kevésbé a stílus, jóval inkább a különféle, igen változatos utalásrendszer képviseli, kezdve a főhős nevével és foglalkozásával (Stephanus Iván kardiológus professzor) a helyszíneken át (az opera úgy is, mint zenemű, úgy is, mint színház) a közreműködő színészekig. Szabó István édesapja, ahogy ez *Apa* című filmjéből tudható, orvos volt, s a második keresztnéve Iván (az apa jellegzetes alakú órája most is jól felismerhető a főhős karján); az operaház, illetve a színház fontos helyszíne a *Mephistónak*, a *Hanusssenek* és a *Csodálatos Júliának*, míg a zene alapvető motívum a *Találkozás Vénusszal*-ban és *Szembesítésben*; a színészek között pedig megtaláljuk a régieket (Sólyom Kati, Bálint András) és az újabbakat egyaránt (élén a főszerepet alakító Klaus Maria Brandauerrel, továbbá Andorai Péterrel – akinek szinte szótlán jelenléte nem szándékos, ám annál fájdalmasabb búcsúvá nemesedik –, Eperjes Károllyal, Böröcsök Enikővel, Kerekes Évával). És még számos beállítás, szituáció idézi az életmű különböző darabjait, a cinephilek nem kis öröme, ahogy a tisztelgés is megtörténik a talán legkedveltebb pályá- és nemzedéktárs, Jiří Menzel előtt *Az én kis falum* közvetett és a *Sörgyári capriccio* közvetlen megidézésével. Akad azonban

merőben új elem is a *Zárójelentésben*: Szabó még sosem forgatott kortárs történetet falusi környezetben, ahogy a filmben meg-megvillanó bensőségesen lírai humor is kevésbé volt rá jellemző.

A *Zárójelentés* történetét, ahogy tehát valamennyi Szabó-filmét, a társadalmi környezet motiválja, még hozzá szinkron idejű történetről lévén szó, aktuálpolitikai felhangokkal. Stephanust elsősorban nem életkora, hanem a kórházbezárások miatt nyugdíjazzák, számára és munkatársai számára is váratlanul. Nem a személyes sorsa, hanem a kiszámíthatatlanul, tőle függetlenül változó külső körülmények állítják válaszút elé, hasonlóan ahhoz, mint ahogy Emma és Böbe is súlyos kihívás elé került a rendszerváltás miatt. Döntésének előbb csak személyes következményei lesznek (visszatérése a családi gyökerekhez, a gondoskodás lehetősége egyedül élő, özvegy – és kérelhetetlenül sértett – édesanyjáról, találkozása egykori szerelmével, újabb kapcsolatok, amelyek segítik lelki krízisének tisztázását). Mindez az alkotás utalásrendszerének köszönhetően szerzői értelemben is személyessé válik: a főhős élethelyzete részben a már idős rendezőével, az ő számvetésével, szembenézésével azonosítható. Stephanus doktor a korai filmek alteregó-főhőseit idéző módon – a szerzői azonosulást áttételesebbé tévő filmek jókora kitérője után – ismét a rendező alteregójaként értelmezhető.

Az aktív kor végével bekövetkező általánosabb, filozofikusabb életkérdések azonban a történet során visszavisznek a kiinduló politikai motivációhoz; úgy tűnik, attól főhősünk visszavonulása ellenére sem szabadulhat. A szülőfalujába körorvosként hazatérő, vagyis a hivatását nem feladó orvos személyes életét ugyanis továbbra sem engedi el a politika: összeütközésbe kerül a hatalmával manipulatív módon visszaélő polgármesterrel, aki zsarolással igyekszik ellehetetleníteni a váratlanul a semmiből előkerülő, kellemetlenkedő, jól menedzselte EU-s terveibe belezavaró ellenfelét. S ezen a ponton Szabó a főhőshöz kötődő áttételesebb, voltaképpen csak az öregedés élethelyzetéből fakadó „visszavonulás vagy folytatás” dilemmáját jóval személyesebb – ha nem ő tenné, azt mondhatnánk, személyeskedő – módon konkretizálja. A polgármester nemtelen zsarolásának motívumába saját

ügynökmúltjával kapcsolatos történetét írja bele, méghozzá direkt módon, a valós körülmények (egy részének) pontos felidézésével (az '56-os forradalom utáni erőszakos beszerzése, amely három társával együtt sújtotta). Szabó ügynökmúltja a napvilágra kerülésekor és most is politikai vihart kavart. Művészete nézetem szerint ettől független, annak megítélését mindez nem befolyásolhatja. E kritikában sem kellene, hogy az „ügy” előkerüljön, ám ezt maga Szabó hívja elő azzal, hogy „beleforgatja” filmjébe. A művészt csak műve minősíti – e motívum tekintetében is. A kérdés tehát a filmkritika – és nem pedig az ügynökkérdésről véleményt nyilvánító publicista – számára az, hogy mindez milyen esztétikai következményekkel jár az alkotásban, művészileg miként ítéltető meg. S kizárólag ebben az értelemben kell azt mondanom, hogy az eredmény finoman szólva is ellentmondásos. Amennyire lendületes a film rémálom-nyitánya, annyira ígéretesek az egymást követő megejtően bensőséges, bölcs humorral átítatott, s ezt színészileg is nagyszerűen megoldó jelenetek a sokat megélt házaspár szeretetteljes évődésétől az anya engesztelhetetlen korholásán át a volt szerető zsörtölődő szemrehányásáig és az orvos részéről az énektanárnő iránt felébredő szemérmes vonzalomig. Udvaros Dorottya, Csomós Mari, Szirtes Ági és Kerekes Éva egytől egyik méltó partnerei

ezekben a jelenetekben a ma is impulzív Brandauernak. Az új élethelyzetből és környezetből szövőődő epizodikus-anekdotikus jelenetfűzésekkel egy komoly élettapasztalatokat játékos formában elővezető, egyszerre könnyed és mély, lírai „őszike” lehetősége bontakozik ki – valóban à la Menzel (gondoljunk például az injekciózás közben, letolt nadrágban versét szavaló postás egyszerre megrendítő és mulatságos epizódjára). Ám erre mintegy ráül, agyonnyomja a személyes sors, jobban mondva sérelem közvetlen, publicisztikus hevületű felidézése – s a film ezzel összefüggésben valóban publicisztikus színezetűvé válik. A polgármesterrel kapcsolatos konfliktus közhelyekből áll össze, karaktere és a hozzá fűződő szituációk felszínesek, kidolgozatlanok, hiteltelenek. S ez sajnálatos módon még „visszafelé” is kifejti negatív hatását, például az amúgy összetett személyiségként megjelenő énektanárnő esetében. Mintha a rendezőben feszülő indulat felülkerekedett volna a bölcs belátáson, netán meg- vagy kibékülésen, s ez kibillentette művét esztétikai egyensúlyából.

Noha talán épp az egyensúly, a kiegyensúlyozottság, a drámát lírával, a fájdalmat derűvel, az esendőséget megértéssel ötvöző attitűd lehetett volna a film sajátossága, szemléleti és művészi értelemben egyaránt. Az egyensúlyvesztést

„Emberi sorsok és a politika”

(Klaus Maria Brandauer és Eperjes Károly)

a befejezés körüli bizonytalanság is jelzi. Számomra a legszimpatikusabb lezárást – a fentiek szellemében – a főhős és a szellemi társával szegődő plébános mérlegelhintázása jelentette volna egy jellegzetes „sehol hely”, a benzinkút szomszédságában. S ez beleillett volna a Szabó szerzői kézjegyébe, jelentő, összefoglaló jellegű, s szinte valamennyi filmjében megtalálható záró kódák sorába. De jött egy újabb, kicsit didaktikus, ám szintén következetesen végigvitt motívum kibontása, a rossz hírbe hozott énektanárnő nővéndékeinek visszatérése a kórusba vezetőjük temetésén, amikor is megkésve ugyan, de megértik az asszony mély emberi tragédiáját. Ehhez a kórushoz csatlakozik demonstratív módon a főhős is. Csakhogy még ezután is folytatódik a publicisztikus szál, immár direkt moralizálással súlyosbítva – amelyben most sem a moralizálás irányát, csak direkttségét teszem szóvá. S ez után még egy újabb, immár végső kódá következik, kétségkívül ezúttal is megfelelő dramatikus és motívikus előkészítés után, ám e moralizáláshoz illő operai pátosszal.

A személyes sorsot alakító politika Szabó István életét is drámaian befolyásolta: művészetének központi gondolatát nyilván ez a személyes tapasztalat alapozta meg és hitelesítette. Filmjeiben ezt a körülményt formálta különféle sorstörténetekké és az azokat kifejező stílussá. A művészi közvetlenség mostani filmjének első felében szintén felismerhető, és szép pillanatok eredményez az új élethelyzetben bekövetkező vágyak és remények (át) alakulásáról, méghozzá itt, ebben a mai, egyszerre ismerős és kiszámíthatatlan világban. A második felén viszont eluralkodik a publicisztikus hevület, miáltal – alighanem az alkotói szándékkal ellentétes értelemben – a találó cím összetett szavának második, rossz emléké tagjára kerül át a hangsúly.

ZÁRÓJELENTÉS – magyar, 2020. Rendezte és írta: **Szabó István**. Kép: **Koltai Lajos**. Zene: **Pacsay Attila**. Vágó: **Gothár Márton**. Producer: **Sándor Pál, Tözsér Attila**. Szereplők: **Klaus Maria Brandauer** (Stephanus professzor), **Eperjes Károly** (Kristóf atya), **Udvaros Dorottya** (Stephanus felesége), **Stohl András** (A polgármester), **Kerekes Éva** (Énekerzsi), **Csomós Mari** (Stephanus anyja). Gyártó: **Film Street / Filmkontroll**. Forgalmazó: **InterCom**. 115 perc.